

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ, 1867.

ΤΟΜΟΣ ΙΗ΄.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 426.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

ΠΕΡΙ

ΥΨΗΛΟΥ, ΧΑΡΙΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΓΕΛΟΙΟΥ. ⁽¹⁾

Μετά τὸν ὀρισμὸν τοῦ καλοῦ εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναλύσωμεν καὶ τὰς πρὸς τὸ καλὸν συγγενεῖς ἐννοίας, διότι, ἀφ' ἑνὸς μὲν, δύνανται νὰ ἐπιβεβαιώσωσι τὸν ὀρισμὸν τοῦτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ, παρέχουσιν εἰσέτι ἀφορμὴν συζητήσεων εἰς τοὺς καλολόγους, καὶ διαμένουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκεχυμέναι καὶ ἀόριστοι ἐν τῷ πνεύματι τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, οἵτινες διὰ τοῦ αἰσθήματος μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ λόγου κρίνουν περὶ αὐτῶν, ὥστε ἄνευ τῆς ἐπιπροσθέτου ταύτης ἐρεῦνης οὐδεμίαν καλολογικὴν πραγματείαν εἶναι πλήρη. Εἶναι δὲ αὐταὶ αἱ περὶ ὑψηλοῦ καὶ χαρίεντος καὶ γελοίου, περὶ ὧν πάντες λαλοῦσι ποτὲ μὲν ἀντιθέτοντες αὐτὰ πρὸς τὸ καλὸν, ποτὲ δὲ συναισθινόμενοι τὴν πρὸς τὸ καλὸν συγγένειαν αὐτῶν,

ἢ ὅμως οὔτε ἐκφράζουσιν ἀκριβῶς οὔτε νοοῦσιν. Ὅτι δὲ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ φύσει ἀντικείμενα τὰ ὅποια ὀνομάζομεν ὑψηλὰ ἢ χαρίεντα ἢ γελοῖα, καὶ διακρίνομεν τῶν κυρίως καλῶν, καὶ ὅτι τοιαῦτα ἐπίσης παριστᾷ ἡ καλλιτεχνία, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν, καὶ μολονότι τὴν μεταξὺ καλοῦ καὶ ὕψους διαφορὰν ἐπαισθητοτέραν εὐρίσκομεν εἰς τὰς περὶ τῶν τοιούτων κρίσεις τῶν νεωτέρων ἢ τῶν ἀρχαίων, καὶ εἰς τὰς ξένας μᾶλλον ἢ εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον, ὥς σὺν τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ καὶ τὸ περὶ ὕψους τοῦ Λογγίνου, ὅπερ οὐσιωδῶς περὶ καλοῦ πραγματεύεται, οὐχ ἥττον ἡ διαφορὰ αὕτη ὑπάρχει, καὶ ἰδιαιτέραν ἐρευναν ἀπαιτεῖ, εἰ μὴ δι' ἕτερον λόγον, διὰ τὴν ἐκ συγκρίσεως τοῦλάχιστον διαφώτισιν τῶν σχετικῶν καὶ δυσδιαγνώστων χροακτήρων τῶν ἐννοιῶν τούτων καὶ διὰ τὸν ἀκριβέστερον τοῦ χαρίεντος καὶ τοῦ γελοίου ὀρισμὸν.

Τρόντι, πλὴν τοῦ προμνησθέντος βιβλίου τοῦ Λογγίνου, οὐδεμίαν εὐρίσκομεν ἰδιαιτέραν περὶ ὕψους θεωρίαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οὔτε παρὰ Πλάτωνα, οὔτε παρ' Ἀριστοτέλει, οὔτε παρὰ Πλωτίνῳ. Κατὰ δὲ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν καὶ ὁ Βύρκιος καὶ ὁ Κάντιος καὶ, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ὁ Κουσίνας καὶ ὁ Ιουφρωᾶς καὶ ὁ Λευέκιος ἰδίως περὶ ὑψηλοῦ ἐπραγματεύθησαν, τὴν πρὸς τὸ καλὸν σχέσιν τῆς ἐννοίας ταύτης ἀναγνωρίσαντες, ἀλλ' ἐν αὐτῇ εὗραν

(¹) Σ. ΠΑΝΔ. Ὁ συγγραφεὺς ὅστις, ὡς γνωστὸν, ἀντιπροσωπεύει ἄξιως τὴν Ἑλλάδα ἐν Ἀσυνίῳ, ἀποστέλλων ἡμῖν τὸ ἀνωτέρω κεφάλαιον, προσεπιστέλλει καὶ ταῦτα· «ἵνα δὲ συντρέξω ὁπωσὺν καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὴν Πανδώραν, ἐπειδὴ αἱ παρούσαι ἀσχολίαι δὲν μοι ἐπιτρέπουσι τὴν σύνταξιν νέων ἔργων, ἐσωκλείω τὸ Δ' Κεφ. τῆς διατριβῆς ἧς ἐδημοσιεύθῃ τὸ Γ' ἐν τῷ φυλλάδιῳ 402 τῆς 15 Δεκεμβ. 1866, προσεχῶς δὲ θέλω πᾶσαι καὶ τὸ Δ' καὶ τὸ Β'».

στοιχεῖα διάφορα, ἴδια, καὶ μέχρι τινὸς πρὸς τὰ τοῦ καλοῦ ἐναντία. Καὶ ὡς πρὸς τὸν Κάντιον, ἐπόμενον ἐν μέρει εἰς τὴν τοῦ Βυρκίου διδασκαλίαν, εἶδομεν ⁽¹⁾ ὅτι ἐν ᾧ, κατ' αὐτὸν, τὸ καλὸν εἶναι πεπερασμένον, ἁρμονικόν, σύμμετρον, εὐάρεστον, εὐσύνοπτον καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἰσθημα, τὸν νοῦν καὶ τὴν φαντασίαν, τὸ ὑψηλὸν ἐξέχει τῶν συνήθων ὀρίων, εἶναι φύσει ἄπειρον, φαίνεται ἄτακτον καὶ συγκεχυμένον, δὲν παράγει ἡδονὴν, ἀλλ' ἐκπληξιν καὶ συντάραξιν καὶ θαυμασμόν, μᾶλλον πρὸς τὸν λόγον ἢ τὰς ἄλλας δυνάμεις τοῦ πνεύματος ἀποτείνεται, ἐν ἡμῖν μᾶλλον ὑπάρχει ἢ ἐν τοῖς πράγμασι, καὶ εἰς δύο ὑπάγεται κατηγορίας, τὴν τοῦ μαθηματικοῦ ὕψους καὶ τὴν τοῦ δυναμικοῦ. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἔχομεν τὰ κατὰ τὴν ἑκτασιν ἄπειρα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑψηλὰ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, τὰ ἄπειρα κατὰ τὴν δύναμιν, κατ' ἀμφοτέρας δὲ ἀφαρπαζόμεθα ὑπὸ ἀφάτου καὶ ἀγνώστου τινὸς μεγαλείου, ὅπερ κυριεύει καὶ καταβάλλει τὸ πνεῦμα, καὶ ἐμποεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ αἰσθήματα ὅλως διάφορα τῆς ἁρμονικῆς καὶ γλυκεῖας ἐντυπώσεως τοῦ καλοῦ. Τούτου παραδείγματα ἀπκντῶμεν καὶ ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ. Καὶ ἐν μὲν τῇ φύσει ὑψηλὸν φαίνεται ἡμῖν τὸ ἄπειρον τοῦ στερεώματος, καὶ τὸ ἀχανές τοῦ ὠκεανοῦ, οὗ τὴν ἑκτασιν καὶ τὸ βάθος ἀδυνατοῦμεν νὰ συλλάβωμεν διὰ τῆς αἰσθήσεως, καὶ ἡ δύναμις χιλιετοῦς δρυὸς, ἥτις, ἐπὶ ἀποτόμου βράχου ἱσταμένη, γενναίως ἀντέχει εἰς τὴν καταστρεπτικὴν ὀρμὴν τῆς καταιγίδος· καὶ ὑψηλαὶ λέγονται ἐκεῖναι αἱ ἐννοιαὶ ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ καταμετρήσωμεν τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἧς ἀπορρέουσι, τὴν ἑκτασιν καὶ γονιμότητα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκεῖνα πνεύματα ἅτινα διὰ μιᾶς, οὕτως εἰπεῖν, βολῆς τῆς διανοίας συλλαμβάνουσιν ἐννοίας συγκεφαλαιούσας ἐν ὀλίγοις πᾶν τὸ ἐπιστητὸν καὶ ὑψηλὸν οἱ θεϊκοὶ χαρκατῆρες ὅσοι δι' ἐξαισίας δυνάμεως ὑπεράνω τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνυψούμενοι, φαίνονται ἀπὸ τοῦδε ζῶντες ἐν αὐτοῖς τοῖς κόλποις τῆς θείας τελειότητος. Ἐν δὲ τῇ τέχνῃ τὸ ὕψος ἀνήκει, κατὰ Κάντιον, μᾶλλον εἰς ἐκεῖνας τὰς τέχνας ὅσαι τὸ ἄπειρον τῆς ἐκτάσεως ἢ τὸ ἄπειρον τῆς δυνάμεως ὑπὲρ τὰς ἄλλας κέκληνται νὰ εἰκονίσωσιν, ὅθεν μεταξὺ τῶν ἄλλων πρωτεύουσι κατὰ τοῦτο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ ποίησις, ἡ μὲν διότι ἕνεκα τῶν μεγίστων αὐτῆς διαστάσεων ἐκπροσωπεῖ τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως, ἡ δὲ, διότι διὰ τῶν ἐννοιῶν αὐτῆς ἐκφράζει τὸ μεγαλεῖον τοῦ πνεύματος· δὲν ἀνήκει δὲ εἰς τὴν γλυπτικὴν, τὴν γραφικὴν καὶ τὴν μουσικὴν, διότι ἐν τοῖς τούτων ἔργοις τὰ πέρατα καὶ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς μορφῆς πκντα-

χόθεν διαφαίνονται, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον τὸ καλὸν ἐκφράζουσιν ἢ τὸ ὑψηλόν. Τοιαύτη ἐν συντόμῳ ἡ περὶ ὕψους θεωρία τοῦ Καντίου, ἣν μᾶλλον ἢ ἥττον ἀκριβῶς ἠκολούθησαν καὶ ἕτεροι καλολόγοι, καθ' οὓς, ὡς ἐλέγομεν, τὸ καλὸν διαφέρει τοῦ ὑψηλοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐννοιαν καὶ κατὰ τὰ μέσα τῆς ἐκφράσεως καὶ κατὰ τ' ἀποτελέσματα.

Ἀληθεύουσι πάντα ταῦτα; καὶ ἐὰν ἀληθεύουσι, πῶς συμβιβάζονται μὲ ὅσα περὶ καλοῦ ἐξεθέσαμεν μέχρι τοῦδε; ἐὰν δὲ δὲν ἀληθεύουσι, τίς ἡ ἀληθὴς ἐννοια τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἡ πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ σχέσις αὐτῆς; Καὶ πρῶτον τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ καλὸν εἶναι δύο εἶδη τοῦ αὐτοῦ γένους ἢ ἐκάτερον εἰς ἑτερον γένος ὑπάγεται; Ἐὰν ἀληθεύει τὸ δεύτερον, ἡ περὶ ὕψους πραγματεία δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς καλολογίας· ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ὅλως ἀπαράδεκτον, διότι τὴν ἐσωτερικὴν συγγένειαν τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν καὶ ἡ ἐνστιγματικὴ κρίσις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ τῶν καλολόγων θεωρία ὁμολογοῦσιν. Ἄρα τὸ ὑψηλὸν εἶναι εἶδος καλοῦ, καὶ εἰ τοῦτο, ἐν τῷ ὑψηλῷ πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν εἰς ἡ πλείονες εἰδικοὶ χαρκατῆρες μετὰ τῶν γενικῶν συνδυαζόμενοι. Τὸ ζήτημα λοιπὸν περιορίζεται καὶ ἀνάγεται εἰς τοῦτο· ποῖα τὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα τὰ ἐν τῷ εἶδει τούτῳ τοῦ καλοῦ ὅπερ ὑψηλὸν ὀνομάζομεν; Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ καλοῦ δὲν δύναται νὰ προκύψῃ εἰμὴ ἐκ τῆς ὑπερτερήσεως τινὸς ἢ τινῶν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ καλοῦ, καὶ ἀπομένει νὰ ζητήσωμεν ποῖα τὰ στοιχεῖα, ἅτινα ὑπερτεροῦντα ἀνυψοῦσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὸ καλόν. Τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, ἥδη γνωστὰ εἰς ἡμᾶς, ἀνάγονται εἰς τινὰ ὑψηλὴν ἀλήθειαν καὶ ἐκφρασιν καὶ πρὸς ἀλλήλους σχέσιν καὶ ρυθμὸν καὶ συμμετρίαν, ἐπὶ πάντων δὲ, εἰς τὸ ἰδανικόν. Ἐὰν δὲ ζητήσωμεν ποῖα ἐκ τῶν στοιχείων τούτων εἶναι μᾶλλον ἐπιδεκτικὰ τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνυψώσεως, εὐρίσκομεν ὅτι ἡ μορφή, ἥτοι ἡ ἐκφρασις καὶ ἡ σχέσις καὶ ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ συμμετρία ἔπονται, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν ὑπόστασιν, καὶ ὑπ' αὐτῆς ὀρίζονται καὶ προσδιορίζονται, ὥστε ἀνυψοῦνται καὶ καταβιβάζονται, κατὰ τὴν φύσιν τῆς ὑποστάσεως, ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῆς, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς αὐτὴν καὶ αὐτὴν ἐκδηλοῦσι καὶ εἰς αὐτὴν ἀρμόζουσι, καὶ ἔχουσιν ἐξ ἀνάγκης πέρατα, καὶ ταῦτα εἶναι αὐτὰ τὰ πέρατα τῆς ὑποστάσεως. Καὶ, ἐπειδὴ ἡ ὑπόστασις καὶ τὸ ἰδανικὸν ἀνάγονται εἰς ἐν, ὀρίζονται τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ καὶ κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ ἰδανικοῦ, ὅπερ ἀποκαλύπτουσιν. Αὐτὸ δὲ τὸ ἰδανικὸν καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόστασις, ἅτινα, εἰς ἐν ταυτιζόμενα, εἶναι αὐτὴ ἡ πηγὴ, ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῶν ἄλλων στοιχείων, καθ' ἣν διατυποῦνται καὶ ἣν ἐκδηλοῦσι, συνιστῶσι ἐπομένως τὸ πρῶτον καὶ ἐνδότεστον στοιχεῖον τοῦ καλοῦ

(1) Ὁρ. Κεφαλ. Ε'.

ὅφ' οὐ καὶ καθ' ὃ τὰ ἄλλα πάντα, καὶ τοῦτο εἶναι φύσει ἀνεπίδεκτον περιορισμοῦ, διότι ἀνάγεται εἰς τὴν ὑψίστην ἀλήθειαν, ἥτις εἶναι ἄπειρος, ὥστε εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀπεριορίστου ἀνυψώσεως, καὶ ἐν τούτῳ ἀποφαίνεται τὸ ὑψηλόν, διότι ἀποκαλύπτεται τὸ ἄπειρον, καὶ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἑαυτοῦ πάντα τὰ ἄλλα συνανυψοῖ, καὶ ἐντεῦθεν ἐκεῖνο τὸ εἶδος τοῦ καλοῦ ἐν ᾧ διαλάμπει τὸ ὕψος, καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ ὑψηλὸν δύναται νὰ ὀρισθῇ εἶδος καλοῦ ἐν ᾧ ὑπερτερεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου. Ἀπομένει τώρα νὰ ἐπαληθεύσωμεν τὸν ὀρισμὸν διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν προϊόντων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης.

Πότε ὑπάρχει ὑψηλὸν τι ἐν τῇ φύσει; Ὅταν οὐ μόνον κατὰ τὴν ἔκτασιν ἢ τὴν δύναμιν, ἀλλὰ διὰ παντοίων χαρακτήρων σαφέστερον ἀποκαλύπτεται ἐν αὐτῇ τὸ ἄπειρον τῆς θείας φύσεως. Διὰ τοῦτο ὑψηλὰς ἐνοίας ἐμπνέει, καὶ ὕψος ἀκαταμέτρητον ἐν ἑαυτῷ ἐμπεριέχει τὸ ἄπειρον τῆς διαρκείας, ἢ ὁ χρόνος, τὸ ἄπειρον τῆς ἐκτάσεως, ἢ ὁ τόπος, καὶ τοῦ ὕψους τούτου μετέχουσιν ὅσα ἐν τῇ φύσει ὑπομιμνήσκουσιν ἢ ἀμυδρῶς καὶ πλαγίως παριστῶσι τὴν ἄπειρον φύσιν τῶν δύο τούτων ἐνδεχομένων τῶν ὄντων· ὑπὲρ πάντας δὲ τὰ ἐν τῇ γῇ κατοπτρίζουσι τὸ ἄπειρον καὶ φέρουσι τὸν χαρακτήρα τοῦ ὑψηλοῦ τὰ ἐν τῷ στερεώματι, ἐν οἷς καὶ ἡ διαρκεία πᾶσαν ὑπολόγισιν καὶ ἡ ἔκτασις πᾶσαν καταμέτρησιν ὑπερνικῶσι· καὶ τοῦτο μὲν νοεῖ ἐνστιγματικῶς ὁ κοινὸς ἄνθρωπος, ἔτι δὲ μᾶλλον γινώσκει ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος. Ἐντεῦθεν αἱ μυστικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῆς ποιητικῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς, ἃς καὶ ἡ τολμηροτέρα φαντασία δὲν δύναται νὰ ἐξαντλήσῃ, καὶ τὸ ὕψος φράσεων τινῶν, ἐν αἷς τὸ ὕψος τοῦ κάλλους μετὰ τὸ ὕψος τῆς ἀληθείας θαυμασιῶς συνδυάζονται. Καὶ τὰ ἀπείρως μικρὰ οὐχ ἥττον τῶν ἀπείρως μεγάλων πηγὰς ὕψους διανοίγουσιν εἰς τὸ ὅμα τῆς διανοίας, διότι καὶ ἐκεῖ τὰ πέρατα ἀποσύρονται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὸ σκότος τοῦ ἀγνώστου, καὶ αἰωνιότης ἢ στιγμὴ γίνεται, καὶ κόσμος ἀπέραντος ῥανὶς ὕδατος, καὶ μόριον ἐν αὐτῇ ἐπ' ἄπειρον διαιρεῖται, καὶ ταῦτα τὴν ἄπειρον τοῦ Θεοῦ δύναμιν οὐχ ἥττον τῶν οὐρανίων διηγοῦνται καὶ ἐξαγγέλλουσι. Καὶ μολονότι μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀπείρων μεσότης ὠρίσθη ὁ ἄνθρωπος, ὕψος ἔτι θαυμασιώτερον ἔχει ἐν ἑαυτῷ διὰ τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας. Τὸ ὕψος τοῦ πνεύματος εἶναι ἐν αὐτῇ τῇ νοήσει τοῦ ἀπείρου, καὶ πᾶσα ἀλήθεια, ἣν νοεῖ, ἐκ τοῦ ἀπείρου ἀπορρέει, καὶ εἶναι φύσει ἄπειρος, καὶ ὑψίστη ἀλήθεια λογίζεται αὐτῇ ἡ νόησις τοῦ ἀπείρου, καὶ κάλλος ὑψηλὸν περιβάλλονται αἱ ἐπιστημονικαὶ ἐκείναι θεωρίαι, αἵτινες αὐτοὺς τοὺς πρώτους καὶ

καθολικοὺς καὶ γονιμωτάτους νόμους τῆς φύσεως ἀνακαλύπτουσι καὶ ἐρμηνεύουσι, καὶ ὑψίστην καλλονὴν βεβαίως ἤθελον ἔχει αἱ μεγάλαι ἐκείναι συνθέσεις, ἐν αἷς, διὰ μιᾶς μόνης ἀρχῆς καὶ μεθόδου, τὸ πᾶν ἐξηγεῖται, ἐὰν ἡδύνατό ποτε ὁ ἀνθρώπινος λόγος νὰ ἐξισωθῇ πρὸς τὸν θεῖον. Καὶ καθὼς ἡ νόησις ἔχει ἴδιον ὕψος, οὕτω καὶ ἡ ἠθικότης, καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀρετῆς εἶναι ἀνώτερον καὶ αὐτοῦ τοῦ ὕψους τῆς διανοίας, διότι, ὡς περὶ καλοῦ ἐλέγομεν, εἶναι ἔργον ἡμέτερον, καὶ κάλλος ἠθικὸν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν παντὸς ἄλλου ὑπέρτερον, ὅτε θεία προβαίνει ἡ εἰκὼν τῆς ἀρετῆς ἐν πᾶσι καθαρὰ καὶ ἀκτινοβόλος, ἐν ἔργοις καὶ λόγοις καὶ διανοήμασι καὶ πάθεσι καὶ αἰσθήμασι, μίμημα τῆς τελείας τοῦ θεανθρώπου φύσεως, καὶ αἰώνιος ὑπογραμμὸς πάσης ἠθικῆς ἰδανικεύσεως, καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὕψος τῶν ἠθικῶν χαρακτήρων, ἐν οἷς πρωτεύει καὶ πολὺ ὑπεράνω τῶν ἄλλων ἀνίσταται ὁ ὑπὸ μόνου τοῦ χριστιανισμοῦ δωρηθεὶς τῷ ἀνθρώπῳ τύπος τῆς ἀγιότητος.

Παρομοίως ἐν τῇ τέχνῃ, ἐὰν ζητήσωμεν τί τὸ ὑψηλόν, εὐρίσκουμεν ὅτι ὑπάρχει ὅπουδῆποτε ἐν τῷ καλῷ ὑπερτερεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπείρου. Ἀλλὰ πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ θεωρήσωμεν τὸ ὕψος ὡς μόνης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ποιήσεως πλεονέκτημα, οὐδεμίαν τῶν τεχνῶν τολμῶμεν ν' ἀποστερήσωμεν τοῦ θεῖου τούτου προτερήματος. Καὶ ἔχει μὲν ἀναντιρρήτως ὕψος μοναδικὸν καὶ ἀνέφικτον ἡ ποίησις, ἐν τοῖς Ψαλμοῖς μάλιστα καὶ ταῖς προφητείαις τῶν θεοπνεύστων βιβλίων, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπίσης, ἰδίως δὲ ἡ χριστιανικὴ, διὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν καὶ ποικιλωτάτων αὐτῆς ἀναπτύξεων, ἀπειροποιεῖ εἰ δυνατόν εἰπεῖν, αὐτὴν τὴν ὕλην, καὶ δι' αὐτῆς ἀνυψοῖ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν θεωρίαν τῶν οὐρανίων, ἀλλὰ τίς δύναται νὰ μὴ συναίσθανθῇ τὴν ἑκφρασιν τοῦ ὑψηλοῦ καὶ εἰς τὰς καθαρὰς καὶ πλουσιωτάτας ἐνταυτῷ μελωδίας ἱερῶν τινῶν μουσουργῶν τῆς Λύσεως, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀοριστίᾳ τῆς μουσικῆς νὰ μὴ ἴδῃ τὴν εὐκολὸν ἀνάτασιν αὐτῆς πρὸς τὸ ἄπειρον; Καὶ, ὡς πρὸς τὴν γλυπτικὴν καὶ γραφικὴν, τίς δὲν ἀναγνωρίζει τὸ ὕψος ἐν τῷ Μωϋσῇ ἢ τῇ Δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου; Τὸ ὑψηλόν εἶναι ἐν τῷ πνεύματι, ἐν τῇ ἰδέᾳ καὶ ὅτε ἡ ἐξοχος τοῦ καλλιτέχνου διάνοια καθορᾷ αὐτὰ, καὶ ὑπ' αὐτοῦ κυριεύεται, ἡ ὕλη κάμπτεται καὶ πειθήνιος ὑποτάσσεται εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτοῦ ἐν οἳςδῆποτε ἔργῳ τῆς τέχνης.

Διὰ δὲ τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης φύσεως τοῦ ὑψηλοῦ ἐξηγοῦνται καὶ τὰ ἐκ τῆς ἀντιλήψεως αὐτοῦ ἀποτελέσματα. Ἡ ἐξ αὐτοῦ ἡδονὴ δὲν εἶναι ἡ ἐκ τοῦ καλοῦ γλυκεῖα καὶ εὐάρεστος συγκίνησις, ἀλλ-

λ' αἰσθημα σοβαρὸν καὶ βεθύτατον, συνταράσσον πάσας τὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος καὶ παράγον τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸ θάμβος, διότι τὸ ὕψος ἐξέρχεται τῶν συνήθων ὁρίων τῆς καλλονῆς, καὶ θέτει ἐνώπιον τοῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς τὸ αὐστηρὸν πρόσωπον τοῦ ἀπειρου, καὶ διὰ τοῦτο ἐνῶ ταρασσεί τὸ αἰσθημα καὶ καταπλήττει τὴν φαντασίαν, ἐγείρει ἰδίως τὸν λόγον, ὅστις εἶναι, ὡς ὥρισαν αὐτὸν τινες τῶν φιλοσόφων, ἡ πρὸς τὸ ἀπειρον δύναμις, καθόσον διὰ τῶν ἰδίων ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν συλλαμβάνει τὸ ἀπόλυτον, τὸ καθολικόν, τὸ ἀναγκαῖον, ὅ ἐστι, τὸ ἀπειρον, καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἐνισχύεται, καὶ ἐν αὐτῷ ἐξασκεῖται, καὶ δι' αὐτοῦ ἀνακαλύπτεται τὸ γενικόν καὶ σταθερὸν τῶν νόμων τῆς φύσεως. Ταῦτα ἐξηγοῦσιν ὡσπύτως καὶ τὴν πλάνην τῶν καλοῶν ὅσοι τὸ ὑψηλὸν οὐχὶ ὡς εἶδος τοῦ καλοῦ ἐθεώρησαν, ἀλλ' ὡς ἰδιογενῆ τινὰ ἐννοιαν σχετιζομένην μὲν πρὸς τὸ καλὸν οὐχὶ δὲ καὶ εἰς αὐτὸ ὑπαγομένην.

Ἔτερον εἶδος καλοῦ εἶναι καὶ τὸ χάριεν. Καὶ περὶ ταύτης μᾶλλον ἢ περὶ πάσης ἄλλης θεωρίας ἠπατήθησαν οἱ καλολόγοι. Καὶ τινες μὲν ὡς στοιχεῖον πάσης καλλονῆς ἐξέλαβον τὴν χάριν· ἔτεροι δὲ ὡς αὐτὴν τὴν καλλονὴν ἐν κινήσει, ἢ ὡς τινὰ ἀνώτερον ἢ κατώτερον βαθμὸν καλλονῆς, καὶ ἄλλοι ὡς ἰδιογενῆ καὶ ταύτην ἐννοιαν, μὴ δυνηθέντες νὰ ὀρίσωσι τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸ καλόν, ἢ καὶ παντὸς ὁρισμοῦ ἀνεπίδεκτον θεωρήσαντες αὐτήν. Καὶ τῶντι λεπτῇ καὶ ἀκροσφαλῆς εἶναι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἢ τῆς χάριτος ἀνάλυσις, καὶ μόνη ἡ αὐστηρότης τῆς μεθόδου καὶ ἡ ἀκρίβεια κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς δύνανται νὰ ὀδηγήσωσιν ἡμᾶς ἀσφαλῶς εἰς τινὰ ἐπαρκῆ καὶ τοῦ φαινομένου τούτου διαφώτισιν. Δὲν διστάζομεν δὲ ν' ἀποφανθῶμεν ἀπ' ἀρχῆς ὅτι καὶ τὸ χάριεν εἶναι εἶδος καλοῦ, καὶ ἐὰν ἐνίοτε ἀντιτάσσεται πρὸς τὸ καλόν, καὶ περὶ γυναικὸς ἐνίοτε λέγεται κάλλος δὲν ἔχει ἀλλ' ἔχει χάριν, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἕτερον ἐτέρῳ εἶδει τοῦ καλοῦ ἀντιτίθεται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἀλλ' οὐχὶ ὅτι ἡ χάρις δὲν ὑπάγεται εἰς τὸ καλόν, διότι, ὡς καὶ περὶ ὑψηλοῦ ἐλέγομεν, τοῦτο ἀντιβαίνει καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων καὶ πρὸς τὴν γενικωτέραν γνώμην ἐπὶ καλλιτεχνῶν καὶ καλολόγων. Ἐὰν δὲ τὸ χάριεν εἶναι εἶδος καλοῦ, αὐτὴ ἡ ἐκ τοῦ χαίρω ἐτυμολογία τῆς λέξεως ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς ἀνακάλυψιν τῆς μετὰ τῶν δύο τούτων ἐννοιῶν σχέσεως, καὶ νοοῦμεν ἀμέσως ὅτι εἰς τὸ ἠθικὸν μᾶλλον ἢ εἰς ἕτερον εἶδος καλοῦ ἡ χάρις ἀνήκει. Καὶ τὸ μὲν ἠθικὸν κάλλος εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἠθικότητα ὑπεροχὴ τοῦ ὄντος, εἴτε ὑπάρχουσα ἐν τῇ φύσει εἴτε παριστάνομένη ὑπὸ τῆς τέχνης· ἡ δὲ ἠθικότης ποικίλας ἔχουσα φάσεις καὶ μορφάς, εἶναι οὐσιωδῶς ἡ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον,

πρὸς τὸ δέον καὶ τὸ καθήκον σύμφωνα ἐνέργεια καὶ διάθεσις, ἡ καθαρὰ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος καὶ ἡ ἀνευ ἄλλης ἀποβλέψεως σεπτὴ καὶ διηνεκὴ καὶ διὰ πάσης θυσίας ἐκπλήρωσις αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, καὶ ὅπου ὑπάρχει ἠθικότης δὲν ὑπάρχει δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ χάρις. Ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ μεγαλοψυχία εἶναι μὲν πράξεις ἠθικαὶ δὲν ἐμπαίνουσι δὲ τὸν χαρακτῆρα τῆς χάριτος, ἥτις εἰς τὴν ἀγάπην καὶ τὸ χαίρειν ἐν τῇ ἀγάπῃ, καὶ ἐπομένως εἰς τινὰ ἱλαρὰν εὐμένειαν, μᾶλλον ὑφίσταται. Τοιαύτη καὶ ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ σημασίς τῆς λέξεως. Καὶ ἐν μὲν τῇ θρησκείᾳ ἡ χάρις εἶναι ἡ διὰ τῶν δώρων τοῦ ἁγίου πνεύματος δῆλωσις τῆς θείας ἀγαθότητος· ἐν δὲ τῇ κοινωνικῇ χρήσει τῆς λέξεως χάρις εἶναι πᾶσα ἀφιλοκαρδὴς καὶ εὐμενὴς εὐεργεσία. «Ἔστι δὲ χάρις», λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «καθ' ἣν ὁ ἔχων λέγεται «χάριν ὑπουργεῖν δεομένῳ, μὴ ἀντὶ τινός, μηδ' ἵνα «τὶ αὐτῷ τῷ ὑπουργοῦντι, ἀλλ' ἵνα ἐκείνῳ τί «μεγαλὴ δ' ἂν ἦ, σφόδρα δεομένῳ, ἢ μεγάλῳ καὶ χαλεπῳ, ἢ ἐν κειροῖς τοιοῦτοις, ἢ μόνος ἢ πρῶτος ἢ «μάλιστα» (Ῥητορ. Β' ζ'). Ἰλαρὰ τις εὐμένεια φαίνεται λοιπὸν οὕσα τὸ πρῶτον καὶ θεμελιώδες στοιχεῖον τῆς χάριτος, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱλαρὰ αὕτη εὐμένεια συνδυάζεται μᾶλλον μὲ τὰ τρυφερά καὶ ἀθῶα αἰσθήματα, μὲ τὸ ὠραῖον φύλον μᾶλλον ἢ μὲ τὸ ἕτερον καὶ μὲ τὴν νεανικὴν μᾶλλον ἢ τὴν ἀνδρικήν ἡλικίαν, διὰ τοῦτο συνεπιφέρει καὶ τινὰ λεπτότητα καὶ ἀδρότητα κατὰ τὴν ὕλικὴν αὐτῆς ἐκφρασιν, καὶ τὸ χάριεν δὲν ἀποδίδομεν εἰς τὰ ῥωμαλέα καὶ μεγάλα, εἰς ἀθλητὴν ἢ ἥρωα, εἰς τὴν ὑψίκομον δρῶν, εἰς τὰ μεγαλοπρεπῆ καὶ οὐρανομήκη ὄρη ἢ εἰς τὸ ἀπέραντον τοῦ ὠκεανοῦ, ἀλλ' εἰς ἐκεῖνα τὰ καλὰ τῆς φύσεως, ἅτινα διὰ τινος ἀδρότητος καὶ κομψότητος φαίνονται τρόπον τινὰ ἱλαρῶς πρὸς ἡμᾶς ἀτενίζοντα, καὶ πρὸς ἡμᾶς γλυκέως συμπαθοῦντα καὶ προσμειδῶντα καὶ οἶονεῖ ἔχοντα τὴν ἱλαρὰν ἐκείνην εὐμένειαν, ἥτις κυρίως μὲν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνήκει, ἐκ μεταφορᾶς δὲ, ἐπὶ τινος ὁμοιότητος στηριζομένης, καὶ εἰς τὴν φύσιν ἀποδίδομεν. Καὶ ὅτε μὲν σκυθρωπὸς ὁ οὐρανὸς ἐπιβλέπει καὶ δι' ἀνέμων συνταράσσει τὰ κύματα καὶ ὡς γίγαντες τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως κατ' ἀλλήλων διαμάχονται, τὸ θέαμα τοῦτο δύναται νὰ ἔχῃ ὕψος, διότι ἐν αὐτῷ ἀπειρος δύναμις ἀποκαλύπτεται· ὅτε δὲ, ἐντὸς περιορισμένου κύκλου, γαλκνὸς, ὡς τὸ βλέμμα τῆς ἀθωότητος, δωρεῖται τὸ εὐεργετικὸν αὐτοῦ φῶς εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ὕδατα, καὶ τὴν ἔρπιν ἡδύνει διὰ ποικίλων χρωμάτων, καὶ εἰς ἱλαρὰ καὶ εὐμενῆ αἰσθήματα κινεῖ τὴν καρδίαν, τότε ἡ χάρις διαλάμπει, καὶ οὐδεὶς ὁ μὴ διακρίνων τὰ δύο ταῦτα εἶδη καλλονῆς ἀπ' ἀλλήλων, ὥστε, ὅπως εἶπεν, τὸ χάριεν εἶναι εἶδος

καλοῦ, ἐν ᾧ ἰλαρά τις εὐμένεια δι' ἀβροτάτης μορφῆς ἐκδηλοῦται. Καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς καρδίας μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῦ νοῦς, τοσοῦτον ἐνόησε ὑπερκρατεῖ τῶν ἄλλων καὶ πλήττει τὴν αἴσθησιν καὶ τὸ πνεῦμα, ὥστε καὶ τὸ φύσει ἀκαλλῆς πρόσωπον καλλύνει, καὶ διὰ τῆς ἐκφράσεως τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ τὴν ὑλικὴν αἰσχυρότητα καθωρατίζει. Εἰς τὸν νόμον τοῦτον τῆς φύσεως ὀφείλουσι σπουδαίαν νὰ ἐπιστήσωσι προσοχὴν οἱ εἰς τὴν ἱερογραφίαν ἰδίως ἀσχολούμενοι, ἐν ᾗ αἱ σωματικαὶ καλλοναὶ δὲν δύνανται πολὺ ν' ἀναπτυχθῶσιν ἄνευ βεβηλώσεως, καὶ οὐχ ἥττον θεία χάρις καὶ θεῖον κάλλος πρέπει νὰ ἐπικροσῇ τὰ εἰκονιζόμενα· μόνον δὲ εἰς τὸ θερσκειτικὸν αἶσθημα καὶ τὴν ζώσαν πίστιν θέλουσιν εὐρεῖ τὴν ἀέναντον πηγὴν τοῦ ἐν τῷ εἶδει τούτῳ καλλιτεχνικοῦ μεγαλείου. Ἐν δὲ τοῖς ἀπλῶς νοεροῖς ἡ χάρις σπανίως ὑπάρχει, διότι ἐν τούτοις, ἀκριβῶς εἰπεῖν, οὔτε εὐμένεια οὔτε δυσμένεια, οὔτε λεπτότης οὔτε ἀβρότης, ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς ἀμιγὲς αἰσθήματος ἐπικρατεῖ. Ἀμα δὲ καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὑπολάμπει τὸ αἶσθημα καὶ διὰ τούτου λεπτὰς τινὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων ἀνακαλύπτωμεν καὶ δι' ἀναλόγων ἐκφράσεων ἐνδεικνύομεν, εἰσέρχεται καὶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς νοήσεως ἡ χάρις, οὔτε τὴν ἰδίαν φύσιν μεταβάλλουσα οὔτε ἄλλην τινὰ ἐνέργειαν ἐξασκοῦσα, ἀλλ' ἡ αὐτὴ πάντοτε διαμένουσα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ χαρίεντος.

Τὸ δὲ γελοῖον, ἐν ᾧ εἶναι ἀναντιρρήτως στοιχεῖον καλλιτεχνίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἰς πᾶσαν καλολογικὴν πραγματείαν εἰσέρχεται, δὲν εἶναι ὅμως οὔτε στοιχεῖον οὔτε εἶδος καλοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀντιθέσεως μᾶλλον ἢ ἐκ συγγενείας σχετίζεται πρὸς τὸ καλόν. Ἐρρισάν τινες τὸν γέλωτα ἐκφρασιν τοῦ ἐγωϊσμοῦ, καὶ πραγματικῶς εἰδὸς τι γέλωτος ἐκφράζει ἐσωτερικὴν τινὰ εὐαρέσκειαν εἰς τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν ἢ εἰς σχετικὴν τινὰ τελειότητα, ἃς παραβάλλομεν πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἄλλοις κακῶς ἔχοντα, ἢ ἐκφράζει τὸ ἀγέρωγον καὶ ὑπεροπτικὸν τοῦ χαρακτῆρος, ἢ καὶ αὐτὴν τὴν ἄτρομον κατὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἀντίστασιν καὶ τὴν ἐωσφορικὴν ἀνταρσίαν, καθὼς ἀφ' ἑτέρου ὁ γέλως ἐκφράζει τὴν ἐν τῷ ἀγαθῷ εὐαρέσκειαν καὶ τὴν ἀθωότητα, ἀλλὰ δὲν εἶναι οὗτος ὁ γέλως ὃν παρέχει τὸ κυρίως γελοῖον καὶ κωμικὸν λεγόμενον ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ. Ἴνα κατανοήσωμεν τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἴδωμεν τί τὸ ἐν τῇ φύσει γελοῖον. Καὶ ἐν τούτῳ παρατηροῦμεν πάντοτε ἀτέλειαν τινὰ ἢ ἀταξίαν σωματικὴν, νοητικὴν ἢ ἠθικὴν, στοιχεῖα ἀντίθετα πρὸς τὰ τοῦ καλοῦ, καὶ ὡς ἐκ τούτου τὸ γελοῖον εἶναι εἶδος τι ἀσχημίας καὶ αἰσχυρότης· τὸ ὃν ὑπέροχον καὶ τέλειον δὲν εἶναι ποτὲ γελοῖον. Ἀλλὰ πᾶσα ἀτέλεια, πᾶσα ἀταξία καὶ αἰσχυρότης δὲν εἶναι διὰ τοῦτο καὶ μόνον γελοία. Εἶναι γελοία ὅτε ὡς ἐκ

τοῦ ἀποτελέσματος ἢ ὡς ἐκ τῆς προαιρέσεως δὲν ἐπιφέρει μέγα κακὸν εἰς τοὺς ἔχοντας αὐτὴν ἢ εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ διὰ τοῦτο ὥρισεν ἄριστα τὸ γελοῖον ὁ Ἀριστοτέλης ἀμάρτημα καὶ αἰσχος ἀνώδυνον καὶ οὐ φθαρτικόν. (Ποιητ. Ε'.) Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶχομεν ὑπ' ὄψιν ὅτε ἐν τῷ ἡμετέρῳ δοκιμίῳ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπραγματεύθημεν, καὶ ἐχάρημεν ὅτε ἐν τῷ μεγίστῳ διδασκάλῳ τῆς ἀρχαιότητος εὗρομεν τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἀσθενοῦς ἡμῶν προσπαθείας. Τοῦτο δὲ οὐδόλως παράδοξον, διότι ὁ ἀνωτέρω ὀρισμός, ὁ ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ τόσῳ σύντομος καὶ ἐκφραστικὸς, διέφυγε καὶ τῶν διανοητικῶν καλολόγων τὴν προσοχὴν. Ἀλλ' ὅπως νοήσωμεν σαφέστερον τὸν ὀρισμὸν τοῦτον ἀνάγκη νὰ ἐπιφέρωμεν ὀλίγα παραδείγματα.

Εἶπομεν ὅτι ἡ ἀτέλεια εἶναι γελοία ὅταν ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος ἢ τῆς προαιρέσεως δὲν ἐπιφέρῃ μέγα κακόν. Ἐπὶ σωματικῆς ἀτελείας λ. γ. ἡ προαίρεσις δὲν ἐγγχωρεῖ, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀποτέλεσμα, καὶ ὅταν τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ᾖ οἰκονομικόν, ἐγείρει οὐχὶ τὸ αἶσθημα τοῦ γελοίου, ἀλλὰ λύπην καὶ οἶκτον. Μικρὰ καὶ ἀβλαβὴς ἀτέλεια τοῦ σώματος, ὡς ἡ ὑπὲρ τὸ μέτρον ἀνάπτυξις τῆς ρινὸς ἢ τῶν ὠτίων, εἶναι γελοία· ἀλλ' ἡ ἐνεότης, ἡ τυφλότης οὐδέποτε ὑπῆρξαν γελοῖαι, διότι ἡ ὄρασις καὶ ἡ λαλία εἶναι τὰ ὄργανα τῆς διανοίας, καὶ ἡ ἑλλειψὶς αὐτῶν παρεμποδίζει τὴν ἐξάσκησιν τῶν εὐγενεστέρων καὶ σωτηριωτέρων δυνάμεων καὶ καθιστᾷ ἐδυννηρὰν τὴν ζωὴν. Ὡσαύτως ἐπὶ νοητικῶν ἀτελειῶν ἡ λεγομένη ἀφαίρεσις, ἡ ἀλλοφροσύνη, ἡ ἀπροσεξία καὶ ἡ δι' ἀκάκων παραλογισμῶν διαστροφή τῆς ἀληθείας, τὰ φυσικὰ ταῦτα ἐλαττώματα, ὡς μὴ πολὺ ἐπιβλαβῆ εἰς τὸν ἔχοντα, φαίνονται γελοῖα, ἀλλ' οὐχ οὕτως ἡ ἡλιθιότης, ἡ μανία. Καὶ εἰ μὲν ἐκ προθέσεως καὶ ἄνευ κακοῦ σκοποῦ διαστρέφει τις τὴν ἀλήθειαν δι' ἀντιφάσεων ἢ δι' ἀθώων παραμορφώσεων, παρομοιώσεων καὶ παρανοήσεων, ἐγείρει τὸν γέλωτα, εἰ δὲ ἐκ μοχθηρίας καὶ ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν ἄλλων σοφίζεται, τότε ἐγείρει ἀπέχθειαν καὶ ἀγανάκτησιν. Καὶ ἐπὶ ἠθικῶν ὡσαύτως ὑπάρχουσιν ἀτέλεια προερχόμενα ἐκ τινος ὑπερβολικῆς ἐξάψεως ἢ παραλόγου προτιμῆσεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ, αἵτινες εἶναι φύσει γελοῖαι, ἀλλ' ἡ λελογισμένη καὶ ἐκουσία ἠθικὴ διαφθορὰ μισητὴ ἀποβάλλει καὶ κατ' αὐτῆς πάντοτε ἐγείρεται ἡ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ ἵνα ἐπιφέρωμεν καὶ τοῦτου παράδειγμα, ὁ ἱππότης ἐκεῖνος τοῦ μεσαιῶνος ὅστις ἐκράτει πάντοτε ἓνα τῶν ὀρθαλμῶν κεκλεισμένον ἵνα ὑπακούσῃ εἰς τὴν ἐρωμένην του, κινεῖ εἰς γέλωτα ἀλλ' ἐὰν διὰ τοῦτο ἐφόνευε τὸν πατέρα ἢ τὰ τέκνα ἤθελε γίνεαι βδελυκτὸς καὶ ἀποτρόπαιος· τοιαύτη εἶναι ἐπομένως καὶ ἡ διαχω-

ρίζουσα τὸ κωμικὸν ἀπὸ τοῦ τραγικοῦ, οὐχὶ πάντοτε εὐδιάγνωστος γραμμὴ, ἣν διαχαράττει ἡ προαίρεσις, καὶ διὰ τοῦτο τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα προσεγγίζουσιν εἰς ἄλληλα καὶ ἐνίοτε συγχέονται. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ παντοίων ἀτελειῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς κοινωνίας, ἡ πηγὴ τοῦ γελοίου ἀπορρέει ποικιλωτάτῃ καὶ ἀνεξάντλητος, καὶ σχετικῶς πρὸς τὰς ιδέας καὶ ἔξεις καὶ διαθέσεις καὶ περιστάσεις τὸ γελοῖον διάφορον ἑαυτοῦ οὐχὶ πάντοτε τὸ αὐτὸ εἰς πάντα παρίσταται, καὶ ὑπάρχει ἡ κοσμία καὶ σεμνὴ ἀστείότης καὶ ἡ κυνικὴ καὶ ἀναιδής, καὶ ὁ εὐπρεπὴς κῶμος, καὶ ὁ ἀσελγής καὶ ὑβριστικὸς, καὶ ἀναρίθμητοι μεταξὺ τούτων ἀποχρώσεις, ἃς ἡ φιλοκαλία διακρινώσκει, ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ πρὸ πάντων ἡ εὐθύτης τῆς συνειδήσεως. Ἐν δὲ τῇ καλλιτεχνίᾳ, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ πηγῆς τοῦ γελοίου καὶ τῶν πρὸς τὸ αἰσχρὸν σχέσεων αὐτοῦ, μεγίστην ἀπαιτεῖ προσοχὴν καὶ περίσκεψιν ἡ χρῆσις καὶ ἡ μετὰ τῶν καλῶν ἀνάμιξις αὐτοῦ. Ἡ ἀνάμιξις αὕτη ὑπάρχει ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ, καὶ ἐπιτρέπεται, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβάλλεται εἰς τὴν τέχνην, διότι, τὸ καθαρῶς κωμικὸν καὶ γελοῖον ἄνευ στοιχείου τινὸς καλοῦ, ἄνευ ἀγαθοῦ τινος σκοποῦ δύναται μόνον νὰ ᾔῃαι ἄθυρμα οὐχὶ δὲ σπουδαῖον ἔργον τῆς τέχνης, καθὼς μόνον τὸ αἰσχρὸν καὶ κακὸν εἰκονιζόμενον ὑπὸ τῆς τέχνης, ὅσῳ ζωηρὰ καὶ εὐφυῆς καὶ ἂν ᾔῃαι ἡ παράστασις αὐτοῦ, δὲν εἶναι ἔργον καλλιτεχνικόν, ἀλλὰ νοσῶδες προϊόν φαντασίας διεφθαρμένης. Ἐὰν δὲ ἐπιδεξιῶς καὶ εὐστόχως συνδυασθῇ τὸ γελοῖον πρὸς τὸ σοβαρὸν καὶ καλόν, γίνεται δι' αὐτῆς τῆς ἀντιθέσεως μέσον ἀληθοῦς ἐξεικονίσεως τοῦ καλοῦ καὶ ἰδανικεύσεως τοῦ πραγματικοῦ προσφορώτατον. Διὰ τοὺς λόγους τούτους τὸ γελοῖον εἶναι ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχὶ τῆς φύσεως, διότι ἐν τῇ φύσει καὶ αὐτὴ ἡ φαινομένη ἀταξία καὶ ἀτέλεια εἶναι στοιχεῖα τῆς γενικῆς αὐτῆς τάξεως καὶ σχετικῆς τελειότητος. Ἐν τοῖς ζώοις ἐπίσης τὸ γελοῖον δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐνθα συνειδήσεις καὶ αἴσθημα καὶ ἐλευθερία καὶ λόγος συναποτελοῦσι ἀνωτέραν τινὰ φύσιν καὶ προορισμόν, καὶ πρέχουσι τοῦ προορισμοῦ τούτου τὴν γνῶσιν καὶ ἀγάπην, ἀναπτύσσεται ἐξ αὐτῆς τῆς ἀτελείας αὐτοῦ τὸ αἴσθημα τοῦ γελοίου, ὅτε ἑαυτὸν παραβάλλει πρὸς τὸν τύπον τῆς ὑπεροχῆς ἐν ᾧ κεῖται αὐτὸ τὸ καλόν. Καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐννοίαν τοῦ καλοῦ δὲν δύναται τις ἀκριβῶς νὰ γνωρίσῃ ἂν μὴ παραβάλλῃ αὐτὴν ἐνθεν μὲν πρὸς τὸ ὑψηλόν, ἐνθεν δὲ πρὸς τὸ χάριεν, καὶ ἀντιθέσῃ πρὸς τὸ αἰσχρὸν, οὐ εἶδος, ὡς εἴπομεν, εἶναι αὐτὸ τὸ γελοῖον. Ἐνδοτέρω δὲ εἶναι καὶ γονιμωτάτῃ ἡ συγγένεια τοῦ καλοῦ πρὸς τὸ ἀληθές καὶ ἀγαθόν, ἣτις προκύπτει ἐξ αὐτῆς τῆς

ὑποστάσεως τοῦ καλοῦ, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέγομεν, καὶ ἰδιαιτέρην ἀπαιτεῖ μελέτην καὶ ἀνάπτυξιν, ἣν δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ ἐπιχειρήσωμεν. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι ἐὰν καὶ ἡ μελέτη αὕτη γίνῃ συμφώνως πρὸς τὰς τεθείσας ἀρχάς, ἔτι μᾶλλον θέλει καταφανῆ ὅτι ἡ ἐννοία τοῦ καλοῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ ὄντος, καθὼς ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτὴν ἡ τοῦ ἀληθοῦς, ἣτις εἶναι αὐτὸ τὸ ὄν νοούμενον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, καὶ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ, δηλ. αὐτὸ τὸ ὄν συμφώνως πρὸς τὸν ἀληθῆ νόμον αὐτοῦ ἐνεργοῦν, καὶ οὕτως ἡ συγγένεια τῶν τριῶν τούτων ἐννοιῶν ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν πηγῆς ἐξαρτᾶται καὶ δι' αὐτῆς ἀποδεικνύεται.

Π. ΒΡΑΙΛΛΕ ΑΡΜΕΝΗΣ.

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΕΝ ΑΜΕΡΙΚῃ.

(Συνέχ. Ἰδε συλλ. 425.)

Θ'.

Ναυτιλία ἐν Ἀμερικῇ.

Ἀμέτρητος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀμερικανικῶν πλοίων, καὶ τοσούτῳ μέγας, ὥστε ἂν οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν προσελάμβανον ξένους ναύτας εἰς τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν, θὰ ἔζων ὀλιγώτεροι μὲν κατὰ ξηράν, πλείονες δὲ κατὰ θάλασσαν. Ὅπου καὶ ἂν γυρίσῃς, πρὸς ἀνατολὰς, πρὸς δυσμὰς, πρὸς μεσημβρίαν, πρὸς ἄρκτον, πρὸς τὰ πελάγη, πρὸς τὰ παράλια, ὁ ὀφθαλμός σου ἀπαντᾷ σωροὺς ἀμερικανικῶν πλοίων (1). Εἰδέποτε συνέβαινεν ἐν τῇ Ἀμερικῇ σεισμός, ὅστις ν' ἀνατρέψῃ ὀλόκληρον τὴν χώραν, ὁ ἐπὶ τῶν πλοίων αὐτῆς πληθυσμὸς καὶ ὁ ἐξ αὐτῶν πλοῦτος θὰ ἤρκειν εἰς συγκρότησιν νέων καὶ ἀκμαίων πολιτειῶν.

Τὰ εἰς τοὺς λιμένας πλοῖα εἶναι τοσούτῳ πολλὰ καὶ τοσούτῳ συνεσφιγμένα, ὥστε ὁμοιάζουσι δάση τῶν ναυπηγείων ὁ ἀριθμὸς αὐξάνει καθ' ἑκάστην, καὶ ἀπαράμιλλος εἶναι ἡ περὶ τὴν κατασκευὴν τῶν πλοίων δραστηριότης. Δὲν ἐννοῶ δὲ λέγων ταῦτα ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς συγκροτήσεως τῶν πληρωμάτων τὸ ἐμπορικὸν ναυτικὸν τῶν Ἀμερικανῶν εἶναι ἀνώτερον τοῦ τῶν ἄλλων ἐθνῶν· ἐξ ἐναντίας, ἀνκμετρῶν τὰ ναυάγια ὑπολαμβάνω αὐτὸ πολὺ κατώτερον. Οὐδὲ περὶ τῆς στερεότητος αὐτῶν ἐγγυῶμαι, διότι τὰ ξύλα δὲν εἶναι τόσῳ καλὰ· τὸ δὲ πολεμικὸν αὐτῶν ναυ-

(1) Ὁ ἀριθμὸς τῶν ναυτῶν πάντων τῶν ἐθνῶν λέγεται ὅτι φθάνει εἰς 2,000,000, οἱ δὲ τόννοι τῶν ἐμπορικῶν πλοίων εἰς 13,000,000. Ἐκ τούτων δὲ τῶν 13,000,000, τὰ μὲν πάντα ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τὰ δὲ 3,200,000 εἰς τὰς Ὁμοσπονδίας πολιτείας, καὶ τὰ ἐπίλοιπα εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη.